

ŞUMERLƏR: BƏŞƏR MƏDƏNİYYƏTİNİN YARADICILARI

Rövşən NƏZƏROV,

*Dini Qurumlarla iş üzrə Dövlət Komitəsinin
Xarici əlaqələr şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi,
ilahiyatçı, BDU-nun doktorantı,
rovshen.nezerov@mail.ru*

Xülasə. Məqalədə şumerlərin tarixi, yerləşdikləri coğrafi məkanları, mədəniyyətləri, kəşfləri, dilləri, adət-ənənələri, qayda-qanunları, hüquq sistemi, bəşəriyyətə bəxş etdikləri yeniliklər haqqında araşdırma aparılmışdır. Şumer dili ilə türk dilinin oxşar cəhətləri, həmçinin şumerlər ilə türk xalqlarının yaxınlıq dərəcəsi kimi məsələlər müzakirə predmeti təşkil edir. Məqalədə diqqəti cəlb edən əsas məsələlərdən biri də şumerlərin bəşər cəmiyyətinə bəxş etdikləri “ilkələr” olmuşdur. Mövzu ilə əlaqədar olaraq bir çox məşhur şumerşünasların rəy və şərhələrinə istinad edilmişdir. Müəllifin tədqiqatın sonunda gəldiyi qənaət ondan ibarətdir ki, Şumer dünyasının ilk mədəniyyət beşiyidir, həmçinin onları geridə qoyan və ya üstələyən ikinci qədim sivilizasiya pilləsi mövcud deyildir.

AÇAR SÖZLƏR: şumer, mədəniyyət, elm, dil, yazı.

Ровшан Назаров

ШУМЕРЫ: СОЗДАТЕЛИ КУЛЬТУРЫ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Резюме. Тема статьи - шумеры, создатели культуры человечества. Здесь исследуется история шумеров, их географическое положение, культура, открытия, языки, традиции и обычаи, правила, правовая система, а также новшества, которые они подарили человечеству. Предметом обсуждения является сходство между шумерским и тюркским языками, а также степень близости шумеров и тюркских народов. Одним из главных вопросов в статье, который привлекает внимание – это «новшества», которые шумеры дали человеческому обществу. По теме было много ссылок на мнения и высказывания известных ученых шумерологов. В конце своего исследования автор приходит к выводу, что шумер является первой в мире колыбелью культуры и нет второй другой цивилизации, которая бы имела преимущества или опередила шумеров.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: шумер, культура, наука, язык, письмо.

Rovshan Nazarov

SUMERIANS: THE CREATORS OF HUMAN CULTURE

Summary. The subject of the article is the Sumerians, the creators of human culture. The history of the Sumerians, their geographical locations, cultures, discoveries, languages, customs, rules, legal system, novelties they have given to mankind have been studied here. The similarities between the Sumerian language and the Turkish language, as well as the degree of closeness of the Sumerian and Turkic peoples are the subject of discussion. One of the main

issues in the article was the “Firsts” that the Sumerians gave to human society. Opinions and comments of many famous Sumerians have been referred to the subject. The author concludes at the end of his research that Sumer is the world’s first cradle of culture and there is no second stage of ancient civilization that left or surpassed them.

KEY WORDS: *sumer, culture, science, language, writing.*

Mənbələr e.ə. 3500-cü illərdə sivilizasiyaların beşiyi olan Mesopotamiyanın bərəkətli torpaqlarının cənubunda (Dəclə və Fərat çayları arasında), indiki Küveyt ərazisində və Səudiyyə Ərəbistanının şimalında bir qrup insanın yazıdan istifadə etdiyini və digər cəmiyyətlərdən fərqli dildə danışdığını xəbər verir. Bu insanlar yüksək zövqlə inşa edilmiş şəhərlərdə yaşamış və hüquqi prinsiplərə əsaslanan idarəçiliyə malik olmuşlar. Bəhs etdiyimiz bu cəmiyyət şumerlərə məxsus idi. Şumerşünas alimlər Yer üzündə tarix elminə məlum olan ən qədim xalqın şumerlər olduğu qənaətinə gəlmişlər. Şumerlər bəşər mədəniyyətinin ilk yaradıcıları hesab edilir. Müasir hüquq, adətlər, bürcülər və s. şumerlərdən gəldiyi hesab olunur.

Şumerlər haqqında ən ciddi əsərləri məşhur Amerika şumerşünası Samuel Noah Kramer qələmə almışdır. O, “Tarix Şumerdən başlanır” kitabında yazır: “İlk məktəblər, ilk ikipalatalı parlament, ilk qanunlar, ilk kitabxana, ilk kitabxana kataloqları, ilk bibliografiya şumerlərdən başlayır”. Buna əsasən qeyd edə bilərik ki, ilk kitabxanaların vətəni qədim Şərqdədir. Son elmi araşdırmalar nəticəsində ilk kitabxana nümunələrinin e.ə. III minillikdə məhz Şumerdə meydana çıxdığı qənaətinə gəlinmişdir [1].

Yazı tarix üçün maddi həqiqət və ən vacib dəlil hesab edilir. Yazı olmadan tarixin izi ilə getmək mümkün deyil. Bu mənada yazı mədəniyyətə təkan verən vasitə kimi qəbul edilir. Tarixin insana aydın olmayan, qaranlıq təsəvvür etdiyi mərhələləri yazı vasitəsi ilə işıqlanmışdır.

Tarixə məlum olan ilk yazı sistemi Şərqdə yaranmış mixi yazısıdır. Dəclə və Fərat çayları arasında meydana gələn böyük bir mədəniyyətin maddi sübutu olan mixi yazısı qədim şumerlərin dünyaya bəxş etdiyi illərdəndir.

XIX əsrdə yaşamış fransız astroloq Julis Oppert babillilərin mixi yazısının yoxdan törəmədiyinə, başqa bir yazının məhsulu olduğuna inanırdı. O, belə bir hipotezlə çıxış edirdi ki, bəzəkli yazıya və inkişaf etmiş sivilizasiyaya malik olan babillilərlə Mesopotamiyanın hələ yazı mədəniyyəti olmayan tarixdən öncəki əhalisi arasında əlaqə vardır. Oppert bu yazını icad edən və sivilizasiyanı yaradan qövmün şumerlər olduğu qənaətinə gəlmişdir.

Mixi yazıların özlərinin də müxtəlif formaları mövcuddur. Bunlara qədim Şumer mixi yazılarını, Assur mixi yazılarını, Əhəmənilər dövründə mövcud olan mixi yazılarını misal göstərmək olar. Bunlar yazılış və quruluşuna görə bir-birindən fərqlənirlər. Yazı vasitəsi kimi gildən istifadə olunmuşdur.

Dünyada ilk məktəb anlayışının yaranması da şumerlərin adı ilə bağlıdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz Samuel Noah Kramerin “Tarix Şumerdən başlanır” əsərinin ilk fəslə məhz Şumer məktəblərinə həsr edilmişdir. O belə deyirdi: “Şumer məktəbləri yazının kəşfi və təkmilləşdirilməsi nəticəsində yaranmışdır”. Məktəbə “Edubba”, yəni kitabələr evi deyilirdi. Şumer məktəbləri başlanğıcda məbədlərin yanında fəaliyyət göstərsələr də, zaman keçdikcə müstəqillik əldə etmişlər. Kitabələr evi kimi tanınan elm ocaqları zaman keçdikcə inkişaf edərək mədəni-maarif mərkəzləri statusunu qazanmışlar [1].

Şumerlər böyük bir ədəbi sərvət miras qoymuşlar. “İlk yaradılış” dastanı və “Tufan” hekayəsi şumerlərdə yaranıb sonradan digər xalqlara keçmişdir. Buna əsaslanaraq qeyd edə

bilərik ki, ən qədim xalqlardan olan semitlər də şumerlərə məxsus olan mədəniyyət, yazı və dil ilə tanış olmuşlar.

“Nuhun tufanı” haqqında Bibliya hekayəsinin orijinal olmadığı Corc Smitin “Gilqameş” dastanının 11-ci löhvəsini deşifrə etməsi ilə məlum oldu. Britaniyalı arxeoloq Corc Smit 1872-ci ildə Assuriyanın mərkəzi Nineviya şəhərində aparılan qazıntılar zamanı əldə olunan lövhələri araşdırarkən lövhələrin birində rast gəldiyi mətn alimin yeni axtarışlarına ilham verən nadir hadisə olur. Dünya tufanını izah edən lövhədəki nizamla düzülmüş sətirlər tufan haqqında Babil mifinin ilk qaynağının şumerlər olduğunu sübut edir.

Şumerlər və dil

XX əsrin ortalarından etibarən Şumer məsələsi daha çox linqvistik sahədə öyrənilməyə başlanılmışdır. Şumer dilinin Akkad yazıları əsasında öyrənilməsi bir çox tədqiqatçını belə bir nəticəyə gətirib çıxarır ki, bu dil heç də sami mənşəli xalqların dili deyil, əksinə, iltisacı dillər ailəsinə mənsubdur.

Alman alimi Hüqo Vinkler belə yazırdı: “Bizə qədər gəlib çatmış ən qədim qaynaqlar semit dilində deyil, şumer dilində yaranıb ki, daha sonralar bu yazıların dilini də onların dili adlandırılar”. Bu dil əsas elementlərinə görə türk dilinə uyğun iltisacı quruluşlu dildir və semit dillərin quruluşundan tamamilə fərqlənir [2].

Şumer dilinin türk dilinə yaxınlığı məlumdur. Belə ki, hər iki dildə orfoepik və mənə etibarilə müştərək sözlər mövcuddur. Görkəmli şair, türkoloq, türk dünyasının böyük ziyalı Oljas Süleymenovun “Az i Ya” kitabında “Şumernamə” adlanan hissədə də türklərlə şumerlər müqayisə edilmişdir. Ancaq ona qədər də bir sıra türkoloqların araşdırmasında şumer məsələsi öndə olmuş və türk dünyası ilə şumer mədəniyyəti arasındakı əlaqələr öyrənilmişdir [3].

Şumerlə türk-altay dünyası arasında xüsusilə dil ilə bağlı ən mühüm oxşarlıq ondan ibarətdir ki, şumer dili iltisacı bir dildir. Bu səbəbdən də türk-altay dilləri ilə şumer dili genetik yaxınlıq baxımından müqayisə olunmalıdır [4].

Demək olar ki, şumerlərin türklərlə qohum olmağına ən nihilist yanaşan tədqiqatçılar da əmindirlər ki, bu məsələdə türklər şumer mədəniyyətinin varisi kimi ortaya çıxmaqda daha çox haqlıdırlar. Akademik Tofiq Hacıyevin təbirincə desək, “Şumer kimi nəhəng abidələr nə qədər genetik baxımından bilavasitə hansısa xalqa məxsus olsa da, o heç vaxt bir xalqın inhisarında ola bilməz. Yəni, günümüzdə istənilən bir xalq şumerin tək varisi olmasını iddia edərsə, bu o qədər də asan qəbul ediləcək bir məsələ deyil. Necə ki, Adəm bütün insanların, xalqların əcdadıdır, şumer sivilizasiyası da bütün xalqların mədəniyyətinin əcdadıdır” [5].

İlk yazıya sahib olan şumer cəmiyyətində təhsilə çox önəm verilirdi. Kiçik yaşdan etibarən uşaqlar məktəbə göndərilir və burada riyaziyyat, əkinçilik, yazı, hüquq kimi dərslər tədris olunurdu. Gil lövhələrdən istifadə edildiyi üçün minlərlə dərs mətni günümüzdə qədər gəlib çıxmışdır [6]. Aşkar olunmuş lövhədə kiçik bir məktəbli bunları cızmışdır: “Həftədə 6 gün səhər tezdən gəlib, evə çox gec gedirik. Kaş ki, daha çox tətil olsa...” Məktəbdə müəllimlər dəcəllik edən şagirdlərə müxtəlif cəzalar verə bilərdilər.

Bəzi qaynaqlarda göstərilir ki, ilk qanun mətni də şumer şəhər dövlətlərindən Laqaş hökmdarı Kral Urqikina tərəfindən e.ə. 2375-ci ildə hazırlanmışdır. Bu qanunlarda özəl mülkiyyət, ailə hüququ, sosial və ticarət qaydaları, kimsəsiz və gücsüzlərin hüquqları öz təsbitini tapmışdır [7].

Şumerlər günəşi ədalətin simvolu kimi görür, günəşin qaranlığı aydınlatdığı kimi ədalətin də haqsızlıqları aradan qaldıracağına inanırdılar. Onlara görə, ədalət insanların haqqı, dövlətin

isə vəzifəsidir. Hətta yazdıqları daş lövhələrdə belə bir cümlə keçir: “Heç kimin qaranlıq küçələrə girməkdən qorxmadığı, gözənlərin ayaqlarına tikan batmadığı, insanların ac yatmadığı bir ölkə xəyal edirəm”.

Evlilik yazılı bir sənədlə dövlət tərəfindən qeydə alınır, kişi qadının haqq və hüququnu, boşanma zamanı lazımı təminat haqqını qəbul edirdi. Qadın ərinin sədaqətsizlik etdiyini, vəzifə və öhdəliklərini yerinə yetirmədiyini söyləyərdisə, boşanma haqqına sahib olardı. Şahidlər və hakim qarşısında baş tutan boşanmalar günümüzün mədəni hüququnun təməli hesab olunur. Bu qanunların ilk versiyası İstanbul Arxeologiya Muzeyində nümayiş olunur və ilk dəfə şumeroloq Muazziz İlmiya Çığ və Xədicə Qızılyay tərəfindən araşdırılmışdır [8].

Əslində, şumerləri antik topluluq adlandırmaq doğru deyil. Çünki onlar müasir dünyadan hətta müəyyən qədər irəlində olmuşlar. “Yuyulmamış əllə yemək yeməzlər” kimi atalar sözləri onlara aiddir.

Şumerlər və elm

1 ili 365 gün, 1 ayı 30 gündən hesablanan təqvim də şumerlər tərəfindən icad edilmişdir. Göy cisimlərini o qədər yaxşı araşdırmışdılar ki, hələ eramızdan əvvəlki dönmə olmasına baxmayaraq, 5 planeti və 12 bürcü kəşf etmişlər. Hazırda istifadə edilən bürc adlarını da onlar qoymuşlar. Merkuri, Venera, Mars, Yupiter və Saturnun, eləcə də Günəş və Ayın hərəkətlərini izləyərək qeyd etmişlər. Şumerlər “Ziqurat” adlandırdıqları qüllələrdə kosmosu da araşdırmışlar. Günəş və Ay tutulmasını qabaqcadan təyin edə bildikləri barədə müxtəlif qaynaqlarda qeydlər var. Şumerlərin digər astronomik kəşfi isə bir çox bürcün xəritəsinin hazırlanmasıdır. Təxminən 5 min il bundan əvvəl şumerlərin kosmosla bağlı elmi araşdırmaları müasir dövrdə kosmik aparatlardan göndərilən görüntülərlə öz təsdiqini tapmışdır [9].

Riyaziyyatda dairənin sahəsi kimi hesablar, 60-lıq say sistemindən (1 saatın 60 dəqiqə, 1 dəqiqənin 60 saniyə və ya çevrənin dərəcə ölçüsünün 360 dərəcə olması kimi) istifadə də onların bizə töhfəsidir [10].

Şumerlər astronomik sferada da böyük tərəqqi əldə etmişlər. Ay, il, gün hesablamaları, demək olar ki, indiki ilə eyni olmuşdur. Şumerlərin sahib olduğu 12 aylıq təqvimdən qədim misirlilər, yunanlar və müxtəlif semit qrupları da yararlanmışlar. Bu təqvimə görə, 1 il 2 fəsildən - qış və yay fəsilərindən ibarət idi. Yay fəslə yaz gecə-gündüz bərabərliyi günündən, qış fəslə isə payız gecə-gündüz bərabərliyi günündən başlayırdı. Onların 1 günü 12 saatdan ibarət idi. Ancaq saatları müasir anlayışdakı saatla 2 saata bərabər idi. Yəni, toplamda yenə 24 saat edirdi.

Müasir dövrümüzdə bir çox məsələnin onlardan gəlməsindən əlavə, adətlərimiz, hətta bəzi dini inanclarımızın kökü də qədim şumerlərə gedib çıxır. Məsələn, Şərqi Türküstandan Balkan yarımadasına qədər geniş bir ərazidə qeyd olunan Novruz bayramı iki şumer tanrısı - Tammuz və İnannanın hər il 21 mart tarixində qovuşmasından qaynaqlanır. Bu evlilik qış fəslinin bitməsinə, torpağın cana gəlməsinə, bərəkətlənməsinə simvolizə edir. 21 mart eyni zamanda gecə və gündüzün bir-birinə bərabər olduğu tarixdir. 21 dekabrda günəş tanrısı Tammuz ölür və sonra yenidən dirilir. Bu diriliş 25 dekabr tarixində qeyd edilir. Bu bayramda şumerlilər indiki dövrdəki milad ağacı kimi bir ağac bəzəyərdilər. Ağacdakı bəzəklər hər növ meyvəni, bolluq və bərəkəti simvolizə edirdi.

Yerə düşən çörəyin öpülməsi də şumer adətlərindən hesab edilir. İnsanların torpaqdan, qadınların kişilərin qabırğa sümüyündən yaradıldığı fikirləri şumer mixi yazılarında qəribə bir şəkildə detallı olaraq qeyd edilmişdir. Şumerdə tanrıları sevindirmək, niyyət etmək, xəstəlikdən qurtulmaq və əhd etmək üçün xəstə və ya axsaq olmayan bir heyvan qurban kəsilərdi. Qurbanları

məbəd rahibləri kəsərdilər. Qurbanların sağ budu və iç orqanları tanrılara təqdim edilir, geridə qalanı isə paylanırdı. Bu, dinlərdəki qurban ritualına çox bənzəyir [11].

Şumerlərin mənşəyi ilə bağlı müxtəlif versiyalar mövcud olsa da, onların dəqiq kimlər olduqları elmə hələ də məlum deyildir. Lakin araşdırmaçı elm adamlarının əmin olduqları bir fakt onların Orta Şərqi kökənli olmamasıdır. Sanki təcrid olunmuş cəmiyyət olaraq buraya başqa yerdən gəlmişlər. Dillərinin və yaşayış tərzlərinin bu coğrafiya ilə heç bir əlaqəsi olmamışdır.

Nəticə

Şumerlər müharibələr və daxili çəkişmələr nəticəsində Akkad dövləti tərəfindən işğal edilmişdir. Bəzi şumer şəhər dövlətləri müstəqilliklərini saxlasalar da (Laqaş və Ur), zamanla şumer mədəniyyəti və xalqı tarixdən silinib getmiş, əzəmətli şəhərləri isə xarabalıqlara çevrilmişdir. Bəzi mənbələrdə belə iddia olunur ki, şumerlərin əksəriyyəti akkadlarla qarışmış, onların dili də assimilyasiyaya uğramışdır.

Şumerlərin bir çox sahələrdə ixtiraları və kəşfləri müasir dövrdə də sosial və mədəni həyatda öz aktuallığını qorumaqdadır. Sevindirici haldır ki, Azərbaycanda şumerşünaslıq sahəsində tədqiqatlar və araşdırmaların miqyası get-gedə artmaqdadır. Əminlik ki, bu tipli tədqiqatlar artdıqca şumerlər haqqında hələ bəşəriyyətə məlum olmayan bir sıra məsələlərə aydınlıq gətiriləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Samuel Noah Kramer. History Begins at Sumer: Thirty-Nine Firsts in Recorded History. University of Pennsylvania Press, 1956.
2. Kültüroloji Dünya Mədəniyyəti Tarixi. Redaktor: N.O.Voskresenskaya. Moskva: Birlik, 2003 www.thestrip.ru/az/forma-brovejj/hudozhestvennaya-kultura-shumer-shumerskaya-kultura-pozdnyaya-shumerskaya/
3. Olcas Süleyman. AZ İ YA. Rusca aslından çeviren: Nətik Seferoğlu. İstanbul: Türk Dünyası Araşdırmaları Vakfı, 1992.
4. Muazzez İlmiye Çığ. Zaman Tüneliylə Sumer'e Yolculuk. Kaynak Yayınları, 1998.
5. Şumer Mifi və Azərbaycan Tarixi // "Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə" V Uluslararası Folklor Konfransının Materialları, Bakı, 17-19 Oktyabr. B.: 2007.
6. Sebahattin Bayram. Eski Mezopotamya'da Kutsal Evlilik Metinleri ve "Kutsal/Kült/Mabet Fahişə(Si)" İbâresi / <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753739>
7. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/bilinen-ilk-yazili-kanun-nedir-ve-hangi-uygarliga-aittir-6500688?fbclid=IwAR3zTJ8X68n55pUh6fqHMEPbXIv9glTssowW30F3m4ENXORKVKIS1hugnoT0>
8. Muazzez İlmiye Çığ. Zaman Tüneliylə Sumer'e Yolculuk. Kaynak Yayınları, 1996.
9. www.history.com/topics/ancient-middle-east/sumer
10. www.499c.ru/az/shumerskaya-kultura-kakoi-by-la-istoriya-shumera-kultura/
11. Muazzez İlmiye Çığ. Makale ve Belgeleri. Yunan Değil, Sümer / www.docplayer.biz.tr/23514164-Turkestanskaya-biblioteka-turkistan-library-muazzez-ilmie-cig.html